

Osmanlı Klasik Çağında Şikâyet (Yakınma) Kültürü ve Kurumları*

Complaint Culture and Institutions in The Ottoman Classical Age

Kadir Caner DOĞAN

Prof. Dr., Gümüşhane Üniversitesi

kadircanerdogan@gumushane.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-3476-8865>

Makale Başvuru Tarihi : 25.05.2024

Makale Kabul Tarihi : 23.06.2024

Makale Türü : Araştırma Makalesi

Hülya HAZNEDAROĞLU

Bilim Uzm., Gümüşhane Üniversitesi

elif_hulya48@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0197-7388>

ÖZET

Anahtar Kelimeler:

Osmanlı,
Klasik Çağ,
Şikâyet,
Kültür,
Kurum

Osmanlı Devleti, kuruluş sürecinde idari, siyasi ve adli çok sayıda kurumu kendinden önceki Türk-İslam devleti geleneklerinden edinmiştir. Ancak şikâyet kurumlarının doğrudan bu gelenekten alınması yeğlenmemiş ve bir bunun için çok daha kapsamlı bir mekanizma meydana getirilmiştir. Osmanlı Devleti'nde adaletin sağlanması amacıyla tebaaya şikâyet hakkının verilmesi ve bürokraside bu hakkın kullanılması şikâyet kültürünü oluşturmuş ve toplumsal düzeyde bu hakkın etkin kullanılmasının önü açılmıştır. Şikâyet kültürünün referans noktası ise Osmanlı Devleti'nin hukuk devleti olma anlayışı olmuştur. Bundan hareketle çalışmada öncelikli olarak Osmanlı Devleti'nin klasik dönemine, önceki dönemlerde şikâyet hakkının nasıl kullanıldığına ve klasik dönem şikâyet kurumlarına değinilmiştir. Bunun akabinde şikâyet kurumları ile bürokrasi ayağı incelenmiş ve toplumun bu hakkı ne derece etkin kullandığı irdelenmiştir. Çalışmada ortaya konulması gereken içerik olarak toplumsal davranış şekli ele alınmış, toplum ve şikâyet kültürünün etkin yaşandığı dönemlerde hangi şikâyet mercilerinde hangi davaların incelendiği ortaya koyulmuştur. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin klasik dönem şikâyet kurumlarının nasıl işlediği, halkın şikâyetlerini hangi koşullar altında nerelere iletebildiği ve şikâyet kurumlarının en önemlisi olan Divan-ı Hümayu'nun yapısal ve işlevsel yönleri esas alınarak değerlendirilmiştir. Klasik dönem şikâyet kurumlarının yapısı, faaliyetleri vb. değerlendirmeleri, belirli ilke ve argümanlar üzerinden analiz edilmiştir.

ABSTRACT

Keywords:

Ottoman,
Classical Age,
Complaint,
Culture,
Institution

The Ottoman, State took many administrative, political and judicial institutions from the tradition of the Turkish-Islamic state before it at the stage of its foundation. However, it is not preferred that the complaint institutions be taken directly from this tradition and a more comprehensive mechanism has been established. In the Ottoman Empire, granting the right to complain to subjects in order to ensure justice and the use of this right in the bureaucracy have created a culture of complaint and paved the way for the effective use of this right at the social level. As a reference point of the complaint culture, the Ottoman Empire's understanding of the rule of law has been. Based on this, the study primarily focused on the classical period of the Ottoman Empire, how the right to complain was used in previous periods, and the complaint institutions of the classical period. Following this, the complaint institutions and the bureaucracy pillar were examined and the extent to which the society used this right effectively was examined. Finally, the social behavior pattern was discussed and it was revealed which cases were examined in which complaint authorities during the periods when the society and complaint culture were effectively experienced. In this context, the examination of how the classical period complaint institutions of the Ottoman Empire functioned, under what conditions the people could transmit their complaints to where, and the most important complaint institutions, the Court-i Humayun, were carried out.

* Bu makale, 2023 yılında Doç. Dr. Kadir Caner DOĞAN danışmanlığında, Hülya HAZNEDAROĞLU tarafından "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı Yakınma (Şikâyet) Kurumları" adıyla yazılan ve Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde kabul edilen yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

1. GİRİŞ

En yalın hali ile şikâyet, adli yahut idari bir haksızlığın ilgili olan makam ya da mevkie yakınma olarak iletilmesidir. Günümüzde bulunduğu gibi geçmiş dönemlerde de kurulu olan siyasi sistemler, tebaanın adil bir şekilde yönetilmesi düşüncesi ile hakkın yerini bulmasına katkı sağlamak için yazılı ya da yazılı olmayan bir takım normlar meydana getirmiştir. Bu bağlamda bireylerin kamu adına zarar sağlayacak faaliyetleri yapmaları engellenmek istenmiştir. Buna bağlı olarak gelişmiş adalet düşüncesi ve merkezi siyasi sistem düşüncesi kapsamında hareket etmek isteyen Osmanlı Devleti adaletin temin edilmesi için çeşitli haksızlık giderme kanalları ve süreçleri geliştirmiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde yaşamakta olan yahut bulunan herkes kesimden kişinin şikâyet için başvuru hakkı devletin büyük önem verdiği bir husus olmuştur (Tuğluca, 2016: 1).

Genel olarak şikâyet, kişinin haksızlık karşısında yakınması durumudur. Bu yakınma genellikle herhangi bir sonuç alınabilecek kuruma, yetkiliye ya da makama yapılmaktadır. İslam öncesi dönem Türk devletlerinde zaman zaman görülen ancak İslam Devleti ile kurumsallaşmış bulunan şikâyeti dile getirme hakkı Türk-İslam Devletleri'nin pek çoğunda kurumsal bir yapıya sahip olarak görülmektedir. Türk-İslam Devletleri yönetici kaynaklı sorunları veya yöneticilerin yapmış olduğu haksız uygulamaların tek tek ya da toplu olarak hükümdara bildirilmesi yolu kullanılmıştır. Halktan gelen şikâyetlerin çözülmesi, şikâyete konu olan problemlerin ortadan kalkması ve halka daha iyi hizmet sunulması açısından çeşitli dönemlerde şikâyet kurumları oluşturulmuş ve bu kapsamda adımlar atılmıştır.

Daha evvelki Türk-İslam devletlerinde meydana geldiği gibi Osmanlı Devleti için de adalet son derece önemli bir kavram niteliğine sahiptir. Osmanlı Devleti, önceki dönemlerden gelen devlet geleneğini sonucunda adaletin sağlanması kapsamında halka şikâyet imkânı tanımıştır. Sağlanan bu yaklaşım toplum nezdinde şikâyet kültürünün oluşması şeklinde tezahür etmiştir. Osmanlı Devleti'nde şikâyet hakkı olarak tanınan husus, tebaanın kendi arasında yahut devletle olan ilişkilerinde yaşadıkları haksız durumların ortadan kaldırılması için direkt padişaha veya Divan-ı Hümayuna müracaat edebilmesidir. Bu kapsamda tebaada yer alan herkesin başvurma hakkı bulunmaktaydı. Daha önce başvurduğu mercilerde konuyu sonuçlandıramayan müstekilere konuyu Divan'a taşıma hakkı da sunulmuştu. Halk mevcut olan şikâyetlerini kadı mektubu sayesinde ya da Divan'a bizzat gelerek iletebilmekteydi.

Bu çalışmadaki amaç, klasik Osmanlı çağında şikâyet kurumlarının önemini ortaya koymaktır. Literatür taramasına dayanarak yapılan bu çalışmada İslam öncesi Türk devletleri, Türk-İslam devletleri ve Osmanlı Devleti'nde bulunan şikâyet mekanizması derinlemesine incelenmiştir. Belirlenen sınırlılıklar kapsamında şikâyet kurumları ve konuları ele alınmak sürati ile dönemi kapsayan bir değerlendirmede bulunmak hedeflenmiştir. Bu sayede Osmanlı Devleti klasik dönemine ilişkin literatürde yer alan çalışmalara, şikâyet kurumları ve şikâyet kültürü bakımından katkı sunmak hedeflenmiştir. Bu kapsamda bu çalışma, iki ana bölümden oluşturulmuştur. Birinci bölümde Osmanlı klasik çağ şikâyet kültürü aktarılırken, ikinci bölümde bu kültüre dayalı şikâyet kurumları açıklanmıştır.

2. OSMANLI KLASİK ÇAĞINDA TOPLUM VE ŞİKÂYET KÜLTÜRÜ

1700'lü yıllarda Osmanlı Devleti örnekleri incelendiğinde şikâyet kültürü kavramının algılanan olumsuz biçiminin dışında toplum-devlet ilişkileri ile meydana gelen uzun tarihsel süreçleri bulunan bir toplumsal davranış biçimi olarak görülmektedir. Kavramın hareket noktasını ise devletin kanun devleti olma özelliği yer almaktadır. Böylesine bir kültürün var olabilmesi için öncelikle adaletin ve hukukun olduğu bir ortama ihtiyaç duyulmaktadır. Türk-İslam devletlerine ait birikimlerde şikâyet kültürünün bulunduğu açık bir gerçektir. Şikâyet hakkının tanınması, hakkın kişiler tarafından kullanılması ve devlet otoritesinde karşılık alması şikâyet kavramının somutlaşmasına katkı sağlamıştır. Bu sayede süreç ve sonuçları, kurumları ve unsurları ile meydana gelen bir şikâyet mekanizması doğmuştur. Osmanlı Devleti'nin özellikle 18. yüzyıla ait kaynakları incelendiğinde şikâyet kültürünün topluma yerleşmiş bir davranış biçimi olmasından söz etmek mümkündür. Adaletin tesisinin talep edilmesi kapsamında talebin karşılanması için hukukta, ortaya çıkarılan belgeler neticesinde bürokraside, kendine has kalıplar sayesinde dilde, ifade biçimi olarak edebiyatta şikâyet kültürünün bütün unsurlarına rastlamak mümkündür. Osmanlı Devleti'nde sisteme oturmuş mekanizma olarak gün yüzüne çıkan şikâyet kavramı, sosyolojik temeller açısından süreç içinde topluma yerleşmiş kültür ile açıklanabilmektedir. Osmanlı Devleti'nde toplumun devlet tarafından sağlanan şikâyet hakkı ile bu hakkı kullanmasına bağlı olarak gelişen şikâyet kültürü, çok sayıda faktörün bir araya gelmesi neticesinde oluşmuş bir yapıdır. Tarihi süreç içinde ortaya çıkan şikâyet kültürünün alt yapısının ortaya konarak incelenmesi ve tarihi sürecinin derinlikle irdelenmesi son derece önemlidir (Bayram, 2017: 13-15).

2.1. Osmanlıdan Önce Şikâyet Kültürü Tarihi

Osmanlı Devleti açısından şikâyet hakkı ya da kültürünün geçmişi daha önceki dönemlerde var olan Türk devletleri ile İslam devletlerinden etkilenecek şekilde şekillenmiştir. Eski Türk devletlerinde bulunan sistemde yüksek devlet mahkemelerinde siyasi suçlar ele alınmış ve yarga (yarguci) ile beraber kanun atfedilen töre ve örfi hukuk icra edilmiştir. Örneğin Hazar Hakanlığı, Müslümanların, Hristiyanların ve Musevilerin davalarına bakmak için ikişer tane, Slav ve diğerlerinin davalarına bakmak için ise birer tane olmak üzere toplamda yedi tane baş yarguci sahibi olmuşlardır (Bayram, 2017: 15).

Eski İslam ve Türk geleneklerine dayanmakta olan Türk-İslam devletlerinin adalet merkezinde bulunan çok sayıda uygulama görmek mümkündür. Türk hanedanlıklarının olan Tolunoğulları, huzurda gerçekleştirilen şikâyet ve toplantıların zabıtlarını tutmakla görevli olan katib-i sırr adlı görevlilere sahiptir. İhşidiler'in devlet teşkilatlarında ise Divan-ı mezalim ve kadı gibi organizasyonlar yer almıştır. Karahanlılar döneminde Kutadgu Bilig ve Divan-ı Lugat-it Türk eserlerinde hükmedenlerin haklarının ve tebaasına karşı görevlerinin sıralandığı görülmektedir. Tebaanın hükümdarları üzerindeki hakkı, tahakküme sebep vermemek ve adil bir idare tesis etmek ve zorbalığa meydan vermemek şeklinde yine bu eserlerde bildirilmiştir. Ayrıca saray teşkilatının önemli görevlilerinden biri olan Ulu Hacıp'in görevleri içinde mezalim günlerinde şikâyeti bulunan kimseleri dinlemek ve çözüm bulmak olduğu görülmekte, bu durum da şikâyet hakkına ne denli önem verildiğini ispatlamaktadır (Bayram, 2017: 16-17).

2.2. Osmanlı Şikâyet Kültürünü Oluşturan Unsurlar

2.2.1. Devlet Anlayışı

Osmanlı Devleti teokratik ve monark bir devlet anlayışını benimsemiştir. Osmanlı Devletinin bu teokratik niteliği Arap devletlerinin yönetim anlayışından farklı özelliklere sahip olmuştur. Bunun nedenleri öncelikli olarak belirgin bir şekilde İslam Devleti olmasıdır. Osmanlı Devleti, Arap dünyası dışındaki devletlerin mirasçısı olarak daha çok Orta Asya ve İran kültür ve medeniyetinden etkilenecek şekilde gelişim göstermiştir. Devletin teokratik olmasından dolayı şeriat yürürlükte olup toplumsal yapıya bağlı olarak örfi kurallarda devletin yönetim anlayışı bakımından etkili olmuştur (Armağan, 2011: 143).

1330'lu yıllarda İbn-i Battuta, ziyaret ettiği Anadolu Beylikleri hakkında bilgi verirken Orhan Bey'i Türkmen Beyleri'nin ulusu olarak anmakta ve sürekli hareket halinde askeri olarak güçlü olduğunu yazmaktadır (Emecen, 2011: 70).

Yönetim şekli dine dayalı bir Türk-İslam devleti olan Osmanlı İmparatorluğu, kuruluşundan itibaren eski Hint-İran ve Orta Asya Türk devlet geleneğinden gelen ve Dâire-i adliye olarak adlandırılan yönetim anlayışına sahipti. İslami düşünce ile orantılı olan bu yönetim anlayışı, Türk-İslam devletleri vesilesiyle Osmanlılarca yerini almış olup, kabul edilip geliştirilerek uygulanmıştır (Armağan, 2011: 154-155).

Şikâyet hakkının adalet ilkesiyle bağlantısının bulunması İslami siyaset anlayışında oldukça mühim bir konudur. Dönemin önemli âlimleri İslami siyaset yaklaşımını farklı açılardan ortaya koymaya çalışmış, ortaya koydukları çalışmalarda da devletin mahiyeti ve tanımını yapmışlardır. Söz konusu anlayış dâhilinde bulunan organik toplum, devlet ve toplum yapısını bir organizmaya benzetmektedir (Bayram, 2017: 18).

2.2.2. Hukuk

Osmanlı toplumu bu bağlamda devletin kendini adalet devleti şeklinde tanımlamasını benimsemiş ve meydana gelen bir haksız duruma karşı hakkını aramaya kalktığı anda kanunları referans edinmiştir. Arşivlerde bulunan kayıtlara göz atıldığında şikâyetlerini Divan-ı Hümayuna ileten kişilerin metinlerinde sıkça hilaf-ı defter, hilaf-ı kanun, kanuna mugayir, deftere ve kanuna taallül gibi kanunlara atıfta bulunan ifadeler yer verildiği görülmüştür. Bu durum tebaanın referans noktası olarak kanunları gördüğünün en net delili olmaktadır (Günay, 2013: 10-24).

2.2.3. Ananeler (Gelenekler)

Şikâyet hakkının kullanımı aynı zamanda bazı geleneklerin de ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Söz konusu geleneklerin başında halk tarafından padişaha şikâyet bildirilmesi istendiğinde uygulanan yollar gelmektedir. Padişah, Osmanlı Devleti'nde şikâyet kabul eden en yüksek merci olarak bilinirdi. Ancak padişahın da her konuda tek başına karar vermek yetkisi bulunmazdı. Özellikle şer'i konuları içeren durumlarda padişahın ulema sınıfından görüş alması beklenirdi (Bayram, 2017: 20).

Osmanlı'da mahaller, Müslim ve garyr-i müslim tebaanın sorumlu olduğu ve karşılıklı olarak münasebete girdiği alanlardan biriydi. Nitekim bu gelenek, tartışma geleneğini doğuruyordu (Koloğlu, 2010: 28).

2.3. Genel Olarak Şikâyet Kabul Eden Merciler

Osmanlı Devleti'nde yaşamakta olan halk, zaman içinde şikâyet hakkını kazanmış ve bu hakkı kullanmasını bilen bir toplum olmuştur. Toplum tarafından devletin en üst merci olan padişaha kadar ulaşılabileceği da bilinmektedir. Toplum-devlet ilişkisinin ürünü olarak tarihi temellere sahip bir biçimde ortaya çıkmış olan bu olgu, Osmanlı Devleti toplumunun genelinde varlık göstermeyi başarmıştır. Sahip olunan bu kültür, şikâyet mekanizması dâhilinde kendine geniş bir uygulama alanı ortaya koymuştur. Şikâyet sistemi, kendi dâhilinde belirli şikâyet kanalları, şikâyet mevkileri, aktör ile işlev olmak üzere dört farklı unsurlara sahiptir (Tuğluca, 2016: 27-31).

Şikâyet kurumlarının en tepesinde ulaşılabilirlik bakımından birinci sırada kadı mahkemeleri yer almaktaydı. Herhangi bir sorun ile karşı karşıya kalan halk başlangıçta mahalli mahkemelerde hakkını arama yoluna gitmektedir. Bu durum bir zorunluluk olmamakla beraber, ahalinin farklı mercilere direkt olarak şikâyet hakkı da bulunmaktadır. Ancak yerel mahkemeler ulaşılabilirlik açısından tercih edilir niteliktedir. Yerel mahkemelerden farklı olarak şikâyet çözümleyen farklı divanlar bulunmaktadır. Eyalet, Şehzade ve Sancak Divanı yerelde bulunan diğer mercilerdir. Ancak bunlar içinde hakkında en fazla bilgi sahibi olunan merci Eyalet Divanıdır. Bu divan, Divan-ı Hümayunun küçük yapılı olanıdır (Bayram, 2017: 23).

Taşrada yer alan kadı mahkemeleri ile divanlardan farklı olarak merkezde olan ve başvurulara cevap veren merciler de bulunmaktaydı. Merkezde olan kurulun başında padişah bulunmaktadır. Padişahın ardından gelen en önemli merci ise Divan-ı Hümayun'dur. Divan-ı Hümayun da padişah adına işlemler yapması sebebiyle bu konumda bulunmaktadır. Buraya başvuran kişiler dil, din, yaş, cinsiyet ve sosyal statü fark etmeksizin başvurularını gerçekleştirebilirler. Ayrıca üyelerin bütün şikâyetleri dinlemek gibi zorunlulukları da bulunmaktadır. İslam hukukunda kadının verdiği kararların kesin sayılmasından kaynaklı temyiz görevi gören bir kurum olmadığı halde Divan-ı Hümayun bu niteliği barındıran bir yapı olmuştur. Yerel mahkemelerde karara bağlanan davalar itiraz için Divan-ı Hümayuna getirilebilmektedir (Manav, 2019: 53-54).

Divan-ı Hümayun'dan ayrı biçimde Vezir-i azam başkanlığında toplanmakta olan baş divanla da bulunurdu. Bu divanların başında Vezir-i azam divanı gelirdi. Daha sonra ise Cuma ve Çarşamba Divanı gibi divanlar gelmekteydi. İkinci Divanı olarak da adlandırılan Vezir-i azam divanının vezirin bu divana bizzat başkanlık etmesinden dolayı biraz daha rahatlık sağlamış bir divandır. Divan-ı Hümayu'nun etkisini iyice kaybetmeye başladığı 1600'lü yılların ardından ise Vezir-i azam başkanlığındaki İkinci Divanı'nın önemi artmaya başlamıştır (Bayram, 2017: 24).

Vezir-i azam dışında kalan görevliler de gerekli görülmesi halinde kendi makamlarında divan kurmuşlardır. Bu görevlilerden en önemli olanı kazaskerdir. Rumeli kazaskeri divanının sicilleri incelendiğinde çeşitli konulardan davaların görüldüğü ve normal kadı mahkemelerinde uygulanmakta olan nizamın uygulandığı görülmektedir. Askeri kimlikli kişilerin davaları ile tefecilerin davaları kazaskerlik mahkemesinde görülmesi zorunlu bulunan davalar olmuşlardır (İpşirli, 1997: 602-609).

Osmanlı Devleti'nin adli sisteminde bulunan bu esas mercilerden farklı olarak günlük hayat içinde varlık sürdüren bazı görevlilerin, kişilerin ve kurumların da bazı ihtilafları çözüme kavuşturdukları görülmektedir. Belirli bir meslek sınıfı dâhilinde meydana gelen anlaşmazlıkları lonca gibi meslek birliği yöneticileri, tarikat mensuplarının aralarındaki anlaşmazlıkları ise tarikat şeyhlerinin çözüme kavuşturduğu bilinmektedir. Ayrıca Peygamber soyundan gelen şerif ve seyyidler meydana gelen anlaşmazlıkların ortadan kaldırılmasında da nakibüleşraflar etkili olmuşlardır. Bunun yanı sıra defterdarlar ve muhtesipler de kendi alanlarında meydana gelen ihtilaflar üzerinde kimi zaman kazâi yetkilerini kullanmaktan çekinmemişlerdir (Demir, 2013: 281-286).

Kazâi yetki yahut mahkeme olmamakla beraber kırsal nüfus ya da aşiretler arasında olan anlaşmazlıkların çözülmesinde resmi kanallardan daha çok aşiret ya da köy geleneklerine başvurulmuştur. Yahudiler ya da Hristiyanların da papaz ve hahamlarına, başvurdukları bilinen bir gerçektir. Bu kimseler İslam hukukunun kamu hukuku alanında Müslüman olmayanlar için koyulan kurallara tâbi tutulmaktaydı. Dilemeleri halinde anlaşmazlıklarını doğrudan kadının önüne götürbildikleri gibi sorunlarını şefleri aracılığı ile de çözmeleri mümkündü. Bu kapsamda her milletin başında kendi cemaatleri tarafından seçilmiş olan ve devletçe onaylanmış birer dinî şef yer alırdı. Azınlık kimselerin özel hukuka ilişkin durumlardan ortaya çıkan davaları patrikhanelerde yer alan cemaat mahkemeleri sonuca bağlar ve durumun gereği Osmanlı Devleti'nin icra memurları tarafından hızla yerine getirilirdi (Bayram, 2017: 24-25).

2.4. Defterler

Kültür, öğretim yolu ve geleneksel yollarla nesilden nesle aktarılmaktadır. Bireylerin kültüre katkı yapmaları ve sahip çıkmaları sonucu meydana gelir. Bu sayede kültürün ilerlemesi sağlanmış olur. Osmanlı Devleti, kanun devleti olmak ve sahip olduğu prensipleri korumak amacıyla ve de gelecek nesillerde tekrar faydalanmak maksadı ile zengin kayıt sistemleri kullanmıştır. Kayıt sisteminin zengin tutulması bürokrasi sürecini geliştirmiştir. Mevcut bürokratikleşme genel hatları ile şikâyet kültüründen büyük ölçüde etkilenmiştir. Şikâyet kültürünün topluma yerleşik olması şikâyet mekanizması içinde birbirinden değişik türlerde onlarca kayıt ve defter tutulmasını beraberinde getirmiştir (Gümrükçüoğlu, 2012: 202-204).

2.5. Osmanlı Şikâyet Mekanizmasının İşleyişi

Osmanlı Devleti'nde vatandaşların şikâyet hakkı son derece genişti. Herhangi bir konuda şikâyeti bulunan kişiler şikâyetlerini ilk olarak kadı mahkemelerine iletebiliyordu. Bunun yanı sıra taşrada kurulan farklı divanlara şikâyetlerin iletilmesi de söz konusuydu. İsteyen kişiler idari mekanizmanın temeli sayılan Divan-ı Hümayuna da bizzat yahut başka birini göndererek şikâyetinde bulunabiliyordu. Halkın en son merci olarak direkt padişaha da şikâyet edebilmesi yaygındı. Ortaya çıkan kayıt ve belgeler bu görüşün doğruluğunu kanıtlamaktadır. Belge ve kayıtların incelenmesinin üzerine görüldüğü gibi genel olarak ortaya çıkan şikâyet konularının ve toplumsal problemlerin şikâyet kapsamında hukuktaki karşılıklarını bulmak mümkün görünmektedir. Fakat bundan daha önemli olan husus bir hukuksuzluk ile karşı karşıya bulunan ahalinin çözüm aramak için hangi yollardan gideceklerini bilmeleri, ne gibi şeyleri referans alacaklarını ve hangi kişileri aracı olarak tayin etmek sürati ile şikâyet gerçekleştireceklerinin farkında olmalarıdır. Halk, şikâyeti ya da isteği için Divan'a bizzat başvurarak, zâimlerinden arz ve ilam sunmasını isteyerek, arzuhal ederek, ya da yerel anlamda davalara bakan kurullara direkt başvurarak şikâyetlerini iletmeye, şikâyetlerini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu noktada mevcut başvuruların merkez otoritesince herhangi bir ayırım yapılmadan çözümlenmesi de söz konusu durumu olabildiğince kuvvetlendirmiştir. Osmanlı Devleti'nde sistem kapsamında şikâyet hakkının kullanılabilmesi yeterliliği ve farkındalığı biçiminde karşımıza çıkmakta olan şikâyet kültürü gerek tebaa gerekse de askerî zümre mensuplarının dâhil olması ile toplumun genelinde yerleşmiş bulunan bir davranış biçimi şeklinde değerlendirilmektedir. Şikâyet mekanizmasının işleyiş biçimi genel anlamda herkese aynı şekilde olsa da sınır yahut tabakalara göre ve hangi mahkemede görüldüğüne bağlı olarak bazı farklılıkları barındırmaktadır (Tuğluca, 2016: 23-39).

Osmanlı uygulamasında din ve cinsiyet gibi hiçbir ayırım gözetilmeksizin bütün halk, uğramış olduğu bir haksızlık karşısında padişaha, Divan-ı Hümayun'a ve diğer yetkili mercilere seslerini duyurabilmiştir (Aykanat, 2020: 130). Bu şekilde Osmanlı yönetimi, farklı kimlik ve sosyal dokuyu bir bütün olarak değerlendirerek devlet sistemine adapte etmiştir (Yılmaz, 2021: 154). Nitekim Osmanlı hukuku, hakim kültür sayılan Türklerin değil, aynı zamanda Arab, Kürd, Arnavud gibi Müslümanlar ile Ortodoks, Ermeni ve Yahudiler için de ortak olmuştur (Ekinci, 2021: 42).

Osmanlı Devleti'nde padişahı temsilen idari tasarrufta bulunacak olan kişilerin görevini kanun ve adalet kapsamında yerine getirmesi beklenirdi. İdareci olanların hukuktan uzaklaşmaması adına bu durum beklenti ile değil aksine denetim mekanizmaları ile sağlanmaktaydı. Padişahın ardından divan en yetkili denetim mekanizması olarak konumlanmaktaydı. Bu noktada divan idarenin tasarrufunu doğrudan denetleyebilme yetkisini sahip olmuştur. Denetim mekanizması bu görev için özel oluşturulmuş organlar yerine ahalinin şikâyetleriyle gerçekleştirilmekteydi. Örneğin bir bölgeden şikâyet gelmesi üzerine bölgeye kadılar gönderiliyor ve davalar dinlenip inceleme yaparak raporlarını divana sunuyorlardı (Tuğluca, 2016: 86).

3. OSMANLI KLASİK ÇAĞI VE ŞİKÂYET KURUMLARI

3.1. Osmanlı Klasik Dönemi Hakkında Genel Bilgiler

Osmanlı Devleti, geliştirdiği genişleyici politika sayesinde Balkanlar'a doğru sınırlarını genişletmiş ve İmparatorluk seviyesine doğru gelişim göstermiştir. Bu gelişim kuruluş aşamasından itibaren olmuştur (Sancaktar, 2011: 29). Bu gelişme fazla uzun sürmeyerek duraklama döneminin sinyallerini vermiştir. Hemen ardından gerileme döneminin yaşanması politik ve ekonomik açıdan Batı'ya bağımlı hale gelerek çöküş dönemi yaşanmıştır. 18. Yüzyılın ardından yaşanan bu çöküş dönemi, Osmanlı Devleti'nin 16. Yüzyıl sonlarına kadar idare ettiği yönetime dair yapılan işler toprak çevre düzeni ve askerî yapılanmasını en gelişmiş olan Ortadoğu İmparatorluğu olarak adından söz ettirmiştir. 1500'lü yılların sonuna doğru Osmanlı Devleti zorlu bir dönüm noktasına gelmiştir. Bu dönemden sonra ki zamanda Osmanlı Devleti'nin askerî ve siyasi anlamda yapılanma kararı aldığı söylenebilir (Grant, 2012: 29). Bu konunun tam olarak anlaşılabilmesi için Osmanlı Devleti'nin araştırılması gereken ilk konunun "Klasik Dönem" olduğu görülecektir. Bu dönem devlet açısından temel

kuruluş ve sistemlerin oluşturulduğu bahsi geçen sistem çerçevesinde alakalı politikaların geliştirildiği dönem olarak bilinmektedir (Armağan, 2011: 140).

Devletin mutlak hâkimi olan ve halkı adaletli bir şekilde yönetmekle sorumlu tutulan padişah, idari, askeri, mali ve hukukla ilgili her konuda söz sahibidir. Bu yetkiler onun her istediğini yapabileceği anlamını taşımaz, sınırsız bir yasama yetkisi yoktur, Şer'î ve Örfî Hukukun sınırları padişahın yasama yetkisinin de sınırınıdır (Atay, 2022).

Klasik dönemde Osmanlı Devleti'nin kul ve tımar sisteminin aktif bir şekilde icra edilebilmesi amacıyla padişah tarafından yasama, yürütme ve yargı gibi yetkilerini kullanması için merkezde Divan-ı Hümayun adı verilen bir üst makam bulunmaktaydı. Divan-ı Hümayun Ortadoğu'da bulunan devlet anlayışı ile bazı ortak özellikler göstermektedir. Divan-ı Hümayun, padişaha ait bulunan yasama, yürütme ve yargı erklerini teslim etmesine ilave olarak yüksek bir mahkeme işlevine de sahiptir. Padişahın yürütme görevini üstlenmiş olan üyelere "ehl-i örf" adı verilerek devleti ilgilendiren önemli konuların görüşüldüğü bir kurum görevini icra etmektedir. Bu üyeler kendi aralarında rütbeğe göre sıralanan vezirlerden oluşmaktaydı. Padişahın adına devleti yönetmekten sorumlu olan vezire vezir-i azam, ikinci üst vezire ise sadrazam adı verilirdi. Aralarında Kazasker ve Şeyhülislamın da olduğu ilmiye sınıfı fetva, yargı ve öğretim görevlerini yerine getirmekten sorumluları. Divan-ı Hümayunu yöneten padişah adına görevlendirilen vezir-i azam aynı zamanda Ehl-i örf mensubudur. Divan-ı Hümayun'da görüşülen kararlar padişaha iletilerek padişahın onayı alındıktan sonra yürürlüğe girmesine karar verilirdi. Divan-ı Hümayun'da ülkeyi doğrudan ilgilendiren konular ele alındığı gibi taşrada ve merkezde çözüme kavuşturulamayan şikâyet konuları da ele alınırdı (Manav, 2019: 51-54).

3.1.1. Toplumsal Yapı

Osmanlı Devleti çok dinli ve dolayısıyla çok uluslu bir yapıya sahip olmuştur. Toplumun asker ve reaya şeklinde yönetenler ve yönetilenler olarak ikiye ayrıldığından bahsetmek mümkündür. Yöneten kesim padişah tarafından askeri, dini yahut idari yetki verilen kişilerden meydana geliyordu. Bunun yanı sıra toplum yapısı içinde ilmiye, seyfiye, saray halkı ve kalemiye gibi sınıflar da mevcuttu. Yönetilenlerin ise gayrimüslimler ve Müslümanlar olmak üzere iki sınıfa ayrıldığından bahsetmek mümkün olmaktadır. Müslümanlar için yönetici olmak ve askerlik yapmak söz konusu olabilirken gayrimüslimler için bunlar söz konusu olmazdı. Ancak askerlik görevi karşılığında gayrimüslimlerden "cizye" adı verilen bir vergi alınırdı (Manav, 2019: 59-64).

3.1.2. Siyasi Kültür

Osmanlı Devleti dinden ziyade gelenekselliği ön planda tutmuştur. Osmanlı Devleti'nde devleti temsilde padişahın yer alması, mülk anlayışı, tebaa ile devlet arasında bulunacak herhangi bir iktidari güce yer verilmemesi ve her sınıfın kendi içinde belirli bir dengede tutulmaya çalışılması devlette patrimonyalizmin etkilerinin görüldüğünü ortaya koymaktadır. Çok sayıda imparatorluğun modern zamanlara dek patrimonyal özellik gösterdiği düşünüldüğünde Osmanlı Devleti'nde de bunların görülmesi son derece olağan karşılanmalıdır (Aslan, 2010: 249-250).

3.2. Klasik Dönem Şikâyet Kurumları

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda hâkim bulunan klasik Türk töresi varlığını çok fazla koruyamamıştır. Bu durumun ortaya çıkması Osmanlı Devleti'nin sonraki dönemlerinde klasik Türk töresinde uzaklaşmasına sebep olmuştur. Buna bağlı şekilde şikâyet kurumları da bir nebze olsun şekil değiştirmiştir. Klasik dönemde daha önce de öz olarak değinildiği gibi Osmanlı Devleti'nde halkın şikâyetleri iletebilmesi için farklı yolları bulunmaktaydı. Tebaa doğrudan padişaha başvurabileceği gibi bürokratik yöntemleri de kullanabilmekteydi. Ayrıca Divan-ı Hümayun ve Şeyhülislam tebaanın başvurabileceği diğer şikâyet yolları idi (Mumcu, 2023).

Osmanlı Devleti'nde yürütmenin başı olarak padişah kabul edilirdi. Divan-ı Hümayun'un başkanlığını icra organı olarak padişahlar yürütürdü. Yürütme fonksiyonunda padişaha yardımcı olanlar yetkilerini padişahın alırlar ki bunlar Sadrazam, Şeyhülislam ve Kazaskerdir (Fendoğlu, 2019: 165).

Görüldüğü gibi eski Türk-İslam devletlerinde de bulunan divan teşkilatının Osmanlı'da da kurulduğu anlaşılmaktadır (Eraslan, 2018: 44). Osmanlı Devleti öncesinde bulunan Mezalim mahkemeleri şikâyet için oldukça mühim kurumlar olmuştur. Osmanlı Devleti pek çok kurumu kendinden önceki Türk-İslam devletlerinin geleneğinden alırken mezalim mahkemelerini doğrudan almayı tercih etmemiştir. Bunun yerine şikâyetlerin dinlenip karara bağlanması için çok sayıda kurum kurmuştur. Bu bağlamda öncelikle şikâyet dinleme mekanizmalarını tek çatı altında Divan-ı Hümayun olarak toplamıştır. Yerelde ise çok sayıda şikâyet kabul eden kurum meydana getirmiştir. Bu kurumlar özellikle klasik dönemde oldukça etkin kullanılmıştır. Vezir-i azam tarafından başkanlık edilecek şekilde faaliyet yürüten İkinci divanı, Cuma divanı ve Çarşamba divanı, bu bağlamda şikâyet dinleme görevlerini yerine getirmiştir. Ayrıca kazasker tarafından kurulan

divanlarda, sancak ve eyalet divanları ile kadı mahkemelerinde mezalim mahkemeleri dâhilinde ve kamu hukuk alanındaki hususlara ilişkin çeşitli şikâyetler dinlenmiştir. Bu sayede Osmanlı Devleti, mezalimle alakalı hususlarda yapılacak şikâyetler için başvuru kurumu adedini fazlalaştırmış ve mercilerin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bu durum da şikâyette bulunacak kişilerin şikâyetlerini yetkili mercilere ulaştırmasında çok daha iyi bir imkâna sahip olmalarını sağlamıştır (İnalçık, 2022: 117-133).

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti yargı teşkilatını oluştururken daha önceki İslam ve Türk Devletlerinden istifade ederek kendi yargı sistemini meydana getirebilmiştir (Fendoğlu, 2019: 166).

3.2.1. Padişah

Padişah yürütmenin başındadır. Teorik anlamda yine bazı hususlarda son karar veren kişi padişah olmuştur, bu hususlar savaş açmak ve atama ile ilgili konulardır. Ortadoğu devlet geleneği ile de bağlantılı olarak günümüzün hükümetlerine benzetilerek padişahın yürütme yetkisini kullanabilmesi açısından merkezde Divan-ı Hümayun bulunmaktadır. Kurumda padişahın yürütme yetkisini üstüne almış bulunan ehl-i seyf/ehl-i örf olarak adlandırılan vezirler vardır (Armağan, 2011: 144-145). Osmanlı'nın şeriatın üstünlüğünü kabul ederek hareket ettiği izahıta varestedir. Bunun yanı sıra kuruluş döneminin akabinde özellikle 15. Yüzyılın başlarında açıklanan sıkı din bağın getirdiği dogmatik yorumun kimi kurumları tarif etmede yetersiz kalması ve buna takiben devlet yönetiminin konu olduğu alanlarda kanun yapma gücünün hükümdar konumunda olan padişahın yetkisi şeklinde kabul edilmiş olduğu ortadadır (Baş, 2011: 55-84).

15. yüzyıl sonunda her ne kadar padişahın Divan-ı Hümayuna başkanlık etmesi bırakılmış ve yürütmeye ilişkin tüm kararlar kazasker ve sadrazama bırakılmış olsa da toplantılarda görüşülen hususların son karar verici mercii olarak padişaha sunulması devam etmiştir. Kararların arz yoluyla padişaha sunulması padişahlık makamının son karar verici makam olması açısından önemini göstermektedir. Padişahın Divan-ı Hümayuna devretmiş olduğu yetkiden farklı olarak bizzat kendisinin de yargılama yapma yetkisi de bulunmaktadır. Gerçekleşen bu yargılamalar şer'i hukuktan ziyade örf'i hukuka ilişkin konular olmaktadır. Padişahın örf'i hukukun yaratıcısı olduğu düşünüldüğünde yeni kurallar yaratması mümkün görünse de bu konuda da padişahın yetkileri sınırsız kılınmamıştır. Padişahın yargılamayı yaparken şer'i hukuk kurallarını aşmaması gerekirken, kendi oluşturduğu örf'i hukuk kurallarının da sınırlarını aşmaması gerekmektedir (Armağan, 2011: 144-145).

3.2.2. Vezir-i Azam

Vezir-i Azam, Osmanlı Devleti'nde padişahın ardından en güçlü kişi konumuna sahiptir. Padişah tarafından tüm yetkilerin devredilebildiği ve mutlak bir güce sahip olan bu makam, padişahı temsil etmekte ve Divan-ı Hümayuna da kimi zaman padişah adına başkanlık etmektedir. Ayrıca bu divanın iş yükünün azaltılması amacıyla oluşturulmuş farklı divanlara da vezir-i azamın başkanlık ettiği bilinmektedir. Çarşamba Divanı, Cuma Divanı ve İkinci Divanı adlarıyla anılan bu divanlar temelde Divan-ı Hümayunun yükünü azaltmak maksadı gütmekteydi. Bu divanlar da Divan-ı Hümayun gibi haksızlığa uğradığını düşünen kişilerin şikâyetlerini ele alıyordu. Divan-ı Hümayun'un alt divanları olan bu divanlar ayrıca tamamlayıcı bir niteliğe sahip bulunuyordu (Mumcu, 2007: 64).

İdari ve devlet işleri Divan-ı Hümayun'da görülmekte iken, ikincil öneme sahip işlerin görüşülmesi için bir ihtiyaç doğmuş ve bu bağlamda doğrudan vezir-i azama bağlı olan İkinci Divanı ortaya çıkmıştır. İkinci Divanı doğrudan Divan-ı Hümayun'dan artan konuların görüşüldüğü bir divan olsa da zamanla buradaki konuların da bir önem sıralaması olmadan görüldüğü olmuştur (Tuğluca, 2016: 39-40).

Vezir-i Azam'ın bir başka divanı olan Cuma Divanı, ilk olarak kanuni döneminde kurulmuş bir divandır. Bu divanın Divan-ı Hümayun ile bir görev paylaşımının bulunup bulunmadığı bilinmemektedir. Bu divan için en önemli husus ise yalnızca dava dinlemesi herhangi bir hüküm vermemesidir. Bu sebeple bu divana Huzur Murafaası da denilmektedir (Şentop, 2005: 155-162).

Vezir-i Azam başkanlığı ile oluşturulan bu mahkemelerin merkezdeki mekanizmada şikâyet durumu bakımından iki işlevi olduğu söylenebilir. İlki mahkemeler aracılığıyla da görülen ve karara bağlanan davaların kontrol işlevidir. Diğeri ise şikâyetlerin direkt olarak bu divana başvuru yapılmasıdır. Böylelikle Divan-ı Hümayun'un sorumluluklarının azaltıldığı görülmektedir (Mumcu, 2007).

Özellikle 1689 yılından sonra diğer mahkemelerde hükme bağlanan davaların, Divan-ı Hümayun'da olduğu gibi Cuma Divanı'nda da tekrar incelenmesi talep edilmiştir (Gümrükçüoğlu, 2022: 58).

Diğer bir divan olan Çarşamba Divanı'na Vezir-i Azam'dan farklı bir Divan-ı Hümayun üyesi katılmazdı. Bu divanda vezir-i azama genellikle İstanbul ve Bilad-ı Selase kadıları eşlik ederdi. Bu divanda da Cuma

Divanı'nda olan tertipler dava dinlenirdi. Bu kapsamda vezir-i azam dava dinler ve anlaşmazlıkları giderirdi. Görülen davalar ve verilen hükümlere bakıldığında Çarşamba ve Cuma Divanları mahkeme kararlarının kontrol fonksiyonuna sahiptir (Ekinci, 2001: 959-1006).

3.2.3. Divan-ı Hümayun

Orta Asya ve İslam devlet anlayışı kapsamında devlette en üstün gücün padişah olduğu ve çok geniş bir yetkisinin bulunduğu konusunda bir duraksama yoktur. Padişahın iradesiyle sınırlı bulunsa da padişahın ardından vezir-i azam idaredeki en kuvvetli ikinci konumunda bulunmaktadır. Bu duruma karşın vezir-i azam yalnız başına karar alma iradesine haiz olamamış, kimi devlet meselelerinin farklı devlet ileri gelenleri ile beraber tartışılarak karara varılması arzu edilmiştir. Neticede bir kısım meselelerin tartışıldığı bu divana Divan-ı Hümayun adı verilmiştir (Tuğluca, 2016: 39; Manav, 2019: 51-54).

Divan, Osmanlı'da yürütme organı niteliğine sahip biçimiyle adlandırılabilir. Esasen devlet işlerinin görüldüğü divan olarak anılsa da Osmanlı Devleti Divan-ı Hümayunu farklı meseleler görüşmek için de kullanmıştır. Vezir-i azam bu divana padişah vekili olarak başkanlık yapmaktadır. Ancak divanın asıl başkanının padişah olduğu unutulmamalıdır. Keza divanda ele alınan konular hakkındaki son kararlar arz yoluyla padişah onayından geçmekte ve bu sayede yürürlüğe konulmaktadır. Vezir-i azam, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, defterdar, nişancı, Kubbealtı vezirleri, yeniçeri ağası, kaptan-ı derya ve Rumeli beylerbeyinin bulunduğu divanda idari meseleler, siyasi, askeri ve mali konular başta olmak üzere pek çok konu görüşülmektedir. Burada elçiler kabul edilir, padişah tarafından vaaz edilen konular görüşülür ve memlekete ilişkin konular karara bağlanırdı (Kaşıkçı, 2015: 112-115).

Devleti ilgilendiren konuların görüşüldüğü bir yer olmaya ilave olarak Divan-ı Hümayun için şikayet mekanizması kurumu tanımını yapmak isabetli olacaktır. Tebaanın her türlü şikayetlerini iletebildiği bu divan, yapılan başvuruları değerlendirerek karara bağlayan bir mekanizma görevini görmekteydi (Yılmaz, 2017: 537).

3.2.4. Şeyhülislam

Şeyhülislamlık ilk kez 10. yüzyılda kullanılmıştır. Hukuki konular için hakim zat anlamı taşıyan Şeyhülislamlık, Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında aynı konumda yer alan kişilere hoca efendi yahut müftü denilerek kullanılmıştır. Fatih Kanunnamesi ile bu isim müftü olarak değiştirilmiştir (Akgündüz, 2023).

Kanuni zamanından sonra bu söz konusu olan kişilere Şeyhülislam adı verilmiştir. Osmanlı Devleti'nde saltanat kanadını Vezir-i azam tarafından temsil edilmiştir. Halifelüğün gelmesiyle hilafet kanadını da Şeyhülislam temsil etmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin ilk ve son zamanları bir kenara bırakıldığında ilmiye sınıfının başı her dönemde Şeyhülislam olmuştur. Yetkileri ele alındığında 1574 yılına kadar ciddi bir yetkisinin bulunduğu görülmemektedir. 1574 tarihine kadar mevali ve müderris denen kadılar Şeyhülislam tarafından atanmakta diğer atamalar ise kazaskere bırakılmaktaydı. 1574 yılından itibaren Şeyhülislamlar kaza kadıları, müderrisler ve hatta kazaskerleri de atayacak derecede yetkiye sahip olmuşlardır. Ancak kazasker atamalarında sadrazamın da görüşünün alınması sağlanmıştır. Şeyhülislamın görevlerine bakıldığında en önemli görevin fetva vermek olduğu görülmektedir. Yasama görevine olan katkısı da büyük olan Şeyhülislam kamu yararına gördüğü görüşleri padişaha arz etme yetkisine de sahiptir (İpşirli, 2023b).

16. yüzyılın başlarından itibaren Şeyhülislam prestij ve rütbe açısından üstünlük kazanmasına ve şanına rağmen Divan-ı Hümayun'da kendine yer bulamamıştır. Ancak makamın getirmiş olduğu prestijden dolayı yüksek siyasi çevrelere ulaşabilmiş ve padişaha sık sık erişme şansı bulmuştur. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Şeyhülislamın otoriteleri öyle çok artmıştır ki önemli devlet adamları gerçekleştirecekleri eylemlerin meşruluğunu Şeyhülislamlara danışmıştır. Padişahların ülkeyi şeriata dayanarak yönetmesi gerektiğinden verecekleri tüm siyasi kararların doğru ve meşru olması için Şeyhülislamın görüşünü almak ihtiyacı hissetmişlerdir. Şeyhülislamdan ziyade şikâyet konularında kadıların dava görme ve hüküm verme yetkisi bulunmaktaydı (İpşirli, 2023b). Padişah dâhil herhangi bir kimsenin tesirinde kalmadan bağımsız şekilde çalışan kadılar, verdikleri kararlar neticesinde Divan-ı Hümayun tarafından denetlenmişlerdir. Kadılar Osmanlı Devleti yönetiminde her zaman söz sahibi olmuşlardır. Her kasaba ve her şehir bir kadı yönetiminin altında bulunmakta ve dini her ne olursa olsun bir kadı mahkemesine başvurma hakları bulunmaktadır. Bu durumun sağladığı en büyük avantaj da meydana gelen haksızlıkların ya da anlaşmazlıkların çok çabuk olarak çözülmesi ve konunun Divan-ı Hümayuna gitmesine gerek kalmamasıdır (Manav, 2019: 105-107).

Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfının ikinci reisi ve yargı teşkilatının başı kazasker olmuştur. Kadı askerlik olarak anılan bu makama ilk olarak Abbasiler döneminde yer verilmiştir. Makam, Selçuklular, Memlûklüler, Harzemşahlar, Eyyübiler ve Anadolu Selçuklu Devleti'nde de varlığını muhafaza etmiştir. Osmanlı Devleti'nde

kazaskerlik Orhan Gazi tarafından hayata geçirilmiş ve ilk atama Bursa Kadısı olarak atanan Çandarlı Halil ile gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti'nde yargı gücü kapsamında Divan-ı Hümayuna katılmakta olan ve asker sınıfının hukuki ve şer'i işlerine bakan kazaskerler 17. asra kadar sadrazam tarafından atanmıştır. Bu tarihten itibaren kazaskerlerin atamalarını Şeyhülislamlar yapmaya başlamıştır (Kılıç, 2018: 153-170).

3.2.5. Ahilik

Anadolu'da birliğin, beraberliğin ve toplumsal düzenin korunması adına Ahilik teşkilatının önemi büyüktür. Ahilik teşkilatı, toplumsal düzeni ve refahı sağlayan, halkın manevi ve maddi anlamda tüm ihtiyaçlarına cevap verecek biçimde teşkilatlanana bir kuruluş olarak görülmektedir (Aksoy, 2018: 24-28).

Zaman içinde büyük bir teşkilatlanma yaşayan ahilik kendi içinde bir takım disiplin uygulaması bulunan bir kurum halini almıştır. Ahi birlikleri içinde yer alan sistem ve üyelerin ahilik kaidelerine ve prensiplerine uygun davranıp davranmadığı denetlenmekteydi. Ahilik kaidelerine uymayan kişilere ise ibret olması açısından çeşitli cezalar verilirdi. Bu noktada ahilik prensiplerinin korunabilmesi için şikâyet hakkının herhangi bir kısıtlama olmadan herkese tanındığını belirtmek gerekir (Kazıcı, 2023).

Bu kapsamda ilgili şikâyetler esnaf olan kişilerin birbiri ile alakalı şikâyetleri ya da esnaf olmayan kişilerin esnaf hakkında olan şikâyetleri ilgili esnafın ya da meslek grubunun yiğitbaşına başvurmak kaidesiyle yapılırdı. Ayrıca farklı meslek gruplarında yer alan iki esnafın birbiriyle olan anlaşmazlıklarında taraflardan birisi de bbağ değilse şikâyet yiğitbaşına iletilirdi. Bu durumun sebebi de bbağ esnaflarının pirinin Ahi Evran olması nedeniyle diğer esnaflardan ayrıcalıklı olmasından kaynaklanmaktaydı (Uçma, 2011).

Ahiliğin kurucusu olan Ahi Evran, kurucu olarak ahiliği fütüvvet ilkleri ile harmanlamıştır. Ahlakla zanaatın ahenkli bir birleşimi olan müessese, en prestijli olduğu dönemde son derece etkin bir yapıya sahip olmuştur. Anadolu halkının alın teri ile geçinmesi, minnetsiz yaşaması, ulus sevgisini benimsemesi ve kendine güvenen zanaatkarların yetişmesi için istemin işleyiş ve fikri temellerini atmış olan Ahi Evran, aynı zamanda sistemin biçimini ve yönünü de tayin etmiştir (Köken ve Büken, 2018: 54-70).

Yiğitbaşı yapılan şikâyetleri iki biçimde değerlendirir ve bir sonuca bağlardı. İlgili şikâyet basit bir konu olduğunda herhangi bir toplantı ya da istişare yapılmaksızın karara kendi bağlar, önemli görülen davalarda ise esnaf birliğinin üyelerini bir araya getirerek fikirlerine başvururdu. Esnaf birliği ile yapılan toplantı neticesinde ilgili şikâyet karara bağlanır ve uygulanırdı. Eğer konu kendisinin karar veremeyeceği türde ise esnaf şeyhine başvuru yapılır ve son kararı esnaf şeyhi verirdi. Ayrıca yiğitbaşı tarafından verilen kararlara Ahi Baba vekiline başvurmak kaydı ile itiraz edilme imkânı da bulunmaktaydı (Şahin, 2023).

3.2.6. Kadı

Osmanlı Devleti kuruluş döneminden itibaren şer'i usuller benimsenmiş bir devlettir. Bu durum fethedilen her bölgeye bir yönetici tayin edilmesini zorunlu kılmıştır. Şer'i usullerin benimsenmesi ise atanan yöneticinin bir kadı olmasına sebep vermiştir (Armağan, 2011: 140-145).

Osmanlı hukukunda yargı otoritesi padişaha ait olup, padişahlar bu yetkilerini kadılar aracılığıyla kullanmışlardır. Yargı yetkisi padişahın kadıya vekâlet yöntemiyle geçmekle birlikte, yargılama yetkisinin gerçek sahibi olan padişah, her zaman için vekili olan kadının verdiği kararları kontrol etme, gerekli gördüğü durumlarda iptal etme, yeniden yargılama yapma kararını verme veya başka bir görevliyi aynı konu hakkında yargılama yapması için görevlendirme yetkisine sahip olmuştur (Bozatay ve Demir, 2014: 76).

Farklı monarşilerdeki gibi Osmanlı Devleti için de adaletin sağlanması padişahın sorumluluğunda bulunmuştur. Padişahın sorumluluğunda olsa da tüm ülkede meydana gelen adli olayların tek biri kişi tarafından kontrol edilemeyeceği açık olduğundan padişah yerine bu görevleri yerine getirecek memurların atanması zaruri olmuştur. Öyle ki Osmanlı Devleti'nin ilk hükümdarı olan Osman Bey tarafından atanan ilk iki memurdan birisi kadı olmuştur (Ortaylı, 2017: 162-163).

Kadı mahkemeleri mezalime ilişkin olan davaların dinlenmesini ve çözüme kavuşturulmasını sağlamışlardır. Osmanlı'dan önce hüküm sürmüş olan devletlerden ayrı biçimde Osmanlı Devleti'nde kanunname sayesinde kadıların şer'i davalar dışında idari davalara bakabilmesi de sağlanmıştır. Bu davalara örnek olarak Anadolu'nun Urfa kentinde bulunan Barhom adlı bir kişi, devlet adına mal ve erzak almakla görevli olan İsmail Ağa isimli bir şahıs hakkında şikâyette bulunmuş, şikâyetçinin iddiasına göre devlet görevlisi olan İsmail Ağa isimli şahıs başka bir evden alması gereken buğday ve arpayı Barhom'un evinden temin etmiştir. Barhom adlı kişi tarafından söz konusu mallar geri alınmak istediğinde ise İsmail Ağa mallarını satarak mallardan sağlanan kazancını devlete ilettiğini bu durumu da defter kayıtları ile kanıtlayabileceği aktarır. Kadı mahkemesi

tarafından incelenen defterde Barhom adına bir kayıt bulunmadığı, Barhom'dan alınan arpa ve buğdayın başka bir kişi adına kaydedildiği görülmüştür. Buna ek olarak iddiacının arpa ve buğdayının devlete teslim edildiğine dair herhangi bir kayda da rastlanmaz. Bu durum üzerine İsmail Ağa'nın almış olduğu arpa ve buğday miktarının Barhom'a iade edilmesine karar verilir (Manav, 2019: 105-107).

Şikâyet mekanizması içinde kadıların üstlerine düşen başka bir görev de şikâyetlerin Divan-ı Hümayuna ulaştırılması sorumluluğudur. Diğer bir deyişle devletle tebaa arasında kadılar tarafından bir köprü görevi üstlenilmektedir. Kadılar taşrada mülkü idari amir sıfatına sahip olarak görev yapmaktadır. Kadılar bölgede bulunan farklı otoritelerden ayrı olarak direkt olarak merkez yapıya bağlıdır. Mülki ve mali hususlardan yükümlü bulunan kadılar, salt bir yargı adamı olmakla beraber şehrin asayiş, yönetimi, yönetiminin denetlenmesi, fiyatların kontrolü, camiler, loncalar, okul ve vakıflar gibi çok sayıda konudan da mesuldür. Bu durumun doğal bir neticesi olarak kadıların buldukları yerdeki valiler ile yakın olup iş birliği içinde bulunması gereklidir (Ortaylı, 2017: 162-163).

Osmanlı'da adalet kavramı, halkın şikâyetlerini doğrudan hükümdara sunabilmesi ve yine onun emriyle haksızlıkların giderilmesi anlamına gelmektedir. Bu amaçların Kadılar tarafından sağlanması, Divanı Hümayun'un temel görevini tam olarak tanımlamaktadır (Bozatay ve Demir, 2014: 73).

Askeri sınıfa mensup kişilerin davaları kadılar tarafından ele alınmayarak doğrudan Divan-ı Hümayuna gitmektedir. Ancak buradan kadıların hiçbir zaman askeri sınıfa mensup şahısların davalarına bakmadığı ya da açılan tüm davaları devlet görevlilerinin kazandığı sonucuna ulaşılmamalıdır. 17 yüzyılda İstanbul'da kadılar tarafından verilen kararların işlendiği 15 mahkeme tutanağının değerlendirilmesi neticesinde istatistiksel açıdan elde edilen bilgilere göre, devlet çalışanlarının davada davalı yahut davacı olması fark yaratmaksızın haklı buldukları dava sayısı, taraf buldukları toplam dava sayısına oranlandığında ortaya %25,7 gibi bir oran çıkmaktadır. Aynı sicilin incelenmesi sonucu ortaya çıkan sonuç kişilerin devlet görevlilerine karşı açtıkları davaları kazanma oranları %83,2 olarak görülmektedir. Oldukça fazla olan bu oranın neden kaynaklandığı bilinmemekle beraber, devlet görevlilerine karşı ön yargılı olunması, kişilerin devlet adına çalışanlara karşı ellerinde delil olmadan dava açmadıkları ve devlete karşı bireylerin korunması ilkesi olduğu tahmin edilmektedir. Bu bağlamda kadı mahkemelerinde devlet görevlilerine karşı dava açılmasından endişe duyulmadığı ve açılan davaların büyük çoğunluğunun devlet görevlileri lehine sonuçlanmadığı ortadadır (Manav, 2019: 107).

Osmanlı Devleti'nde kadılar, muhakeme konusunda birbirlerine eşit konumda oldukları için kendi aralarında herhangi bir hiyerarşik düzen söz konusu olmamıştır. Ancak aralarında rütbe, makam ve maaş konularında farklılıklar vardı. Osmanlı Devleti'nde padişahın izin ve emri olmadan hiçbir kadının mahkemede verdiği kararı hukuka aykırı olduğu gerekçesi ile başka bir kadının önüne götürülmesi mümkün değildi (Bozatay ve Demir, 2014: 79).

3.2.7. Vakıflar

Çok uzun süreler boyunca İslam devletleri açısından büyük öneme sahip olmuş vakıf kurumları hayatın belirli almalarında derin izler bırakmıştır. Kurum kapsamında değerlendirilmekte olan bu yapılar, maddi değeri arazi olan para, mal, bina türü varlıkların mülkiyetinin Allah'ta olduğu menfaatlerinin ise şer'i hükümler ile şart kılındığı yapılardır. Vakıfların amacı, insanları maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bir malın kişisel mülkiyetten çıkarılarak alım-satımına olanak olmayan Allah malı olmasına özel ve kamu kapsamı dışında üçüncü bir mülkiyet alanı olarak Allah mülkü kavramı vakıf sayesinde olmuştur (Okuyan, 2018: 115-149).

Osmanlı Devleti Müslümanlar gibi gayrimüslimlerin de vakıf kurmasına izin veren bir yapıya sahiptir. Vakıf kurma hakkı gayrimüslimlerin ellerinden tam olarak alınmış olmasa da kamu yararı gütmeleri ve toplumun ihtiyaçlarını karşılaması amacıyla kurulması olarak sınırlandırılmıştı. Bu kapsamda ev, bahçe, bağ ve ibadethane gibi gayrimüslim mülklerinin vakfedilmesi yasaktı. Yalnızca kilise ve manastır gibi yerlerin fakirler için vakıf olmasına izin verilmekteydi. Bu durumda vakıf olacak mülklerin ilgili dini müesseseler adına tescil edilmesi gerekiyordu (Ulusoy, 2022: 162-182).

Son derece etkin, yaygın ve önemli bir kurum niteliğinde olan vakıflar, paşalar, vezirler, hanedan üyeleri, saray çevresi, komutanlar ve padişahlar tarafından kurulmuşlardır. Ayrıca halktan kişilerin kurmuş olduğu bazı vakıflar mevcuttur. Cami, zaviye ve mescit türünde dini kurumlar için de vakıfların kurulduğu görülmektedir. Vakıfların tabii olduğu kurallar ve kuruluş şekilleri her biri için farklılık göstermektedir. Manastır ve kiliseler için de vakıflar kurulmuş, aynı bağlamda kuruluş şekilleri ve bağlı oldukları kurallar farklı olmuştur. Sıradan ya da halktan kişilerin kurmuş olduğu vakıflar bir kenara bırakılırsa, devlet ricali ve saray çevresinin temlik ile alınan miri varlıklardan vakıf kurmaları günümüzde olduğu gibi dönemin ileri gelenleri tarafından eleştirilmiş

bir konudur. Rumeli ve Anadolu'da geniş Hristiyan topraklarını fetheden Osmanlı Devleti, fethettiği yerlerin bir kısmını amme hizmeti olarak vakıflara tahsis etme yoluna gitmiştir. Rumeli'de Türk kültürünün yerleşmesinde vakıf sistemi önemli bir etken olmuştur. Fakat 15. yüzyıldan sonra vakıflar çeşitli çevreler tarafından suiistimal edilmeye başlanmış ve vergi muafiyeti olan vakıf sayısı giderek artmaya başlamıştır. Buna bağlı olarak çok sayıda vakıf hayır amacından uzaklaşmış ve birtakım kişilerin servetlerini muhafaza ettiği yapılara dönüşmüştür. 16. yüzyılın başlarında giderek artan bu yapıdaki vakıflar devletin hazinesini zora sokmuştur. 17. yüzyılın başlarından itibaren ise fikir ve devlet adamları vakıf konusunun üzerine eğilmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin askeri gücü ile tarımsal yaşamının esasını oluşturan tımar erbabına verilen zirai arazilerin saray çevresine vakıf tesisi için verilmesi devletin zayıflamışını hızlandırmıştır. Risalesinde konuya değinen Koçi Bey, usulsüz ve gereksiz temlikler yoluyla ortaya çıkan vakıfların salahiyeti ve meşruiyetini sorgulamış Kanuni Sultan Süleyman tarafından kızı Mihrimah Sultan için yapılmış olan vakıflarını örnek göstermiştir (Şentürk, 1993: 89-112).

Vakıflar bir şikâyet mekanizması olarak etkin kullanılmıştır. Dönemin defterleri incelendiğinde vakıflara ilişkin çok sayıda şikâyete rastlamak mümkündür. Naib, kadı, müteveli ve mutasarrıflar vakıfları arzuhal ederek yahut mektup göndererek Divan-ı Hümayuna şikâyet etmişlerdir. İlgili şikâyetleri yapan kişilerin kimliklerine bakıldığında vakıfların nasıl idare edildiğine ilişkin sonuçlara ulaşmak da mümkündür. Vakıflar şart edildiğinde idaresinin kimde olduğuna açıklık getirilmektedir. Vakıf sahibi vakfiyesinde nefesine olduğunu belirtmiş ise kişi hayatta olduğu sürece vakfın idaresi kendisinde olacaktır. Vakfın yönetimi kendisinden sonra miras yolu ile evladına, resmi bir makama ya da dışarıdan herhangi birine yapılabilir. Bu şekilde tevliyet ile yönetim verilen kişiye müteveli denilmektedir. Müteveli devlet denetimi altında bulunur. Her yıl vakıf işleri incelenir, hıyanet yahut kusur görüldüğü takdirde müteveli görevinden azledilirdi (Tuğluca, 2016: 217-233).

Elde bulunan kayıtlar incelendiğinde vakıflardan gelen şikâyetlerin büyük çoğunluğu mütevellilerden gelmiştir. Kimi vakıflara mütevelliden farklı olarak nazır da tayin edilebilmekteydi. Ancak tayin edilen nazırın görevi vakıf idaresi değil teftiş olmaktadır. Buna bağlı olarak nazırın vakıf malları üzerinde tasarruf hakkı bulunmamaktadır. Bazı vakıfların darüssaade ağası, şeyhülislam, fetva emini, selase kadıları; bazı vakıfların ise halktan kişilerin olduğu görülmektedir (Taşkın, 2021: 713-734).

Vakıflara ilişkin şikâyetlere gelindiğinde en çok şikâyetin tarım işletmelerinden sağlanan vakıf gelirlerinden olduğu görülmektedir. Vakıf arazisini işletmekte olan müteveli araziye işleten kişinin ölmesi halinde arazinin kanun çerçevesinde başkasına devrolmasını sağlar. Ancak mütevelliler bu hakları kullanırken ortaya bazı sorunlar çıkmaktadır. Divana ulaşan bir şikâyette, vakıf arazisinin işletmekte olan bir reayanın ölmesi üzerine arkasında bir evladı olmadığı için hakkın erkek kardeşine geçmesine sebep olmuştur. Kişinin erkek kardeşi tapu hakkını almadığı için arazinin başkası tarafından işlenmesine de engel olmuştur. Bu durumda gelirinden zarar eden vakıf arazisi için müteveli kişi hakkında Divan-ı Hümayuna şikâyette bulunmuştur (Tuğluca, 2012: 122-123).

Osmanlı Devleti'ne ait kayıtlar incelendiğinde özellikle vakıflar ile alakalı çok sayıda şikâyetin mevcut olduğu görülmektedir. Bu şikâyetlerde vakıflar kimi zaman davalı kimi zaman ise davacı olmuşlardır. Ayrıca vakıflar aracılığı ile divana çok sayıda şikâyet te intikal ettirilmiştir. Bu anlamda vakıfların dönemin şikâyet mekanizmaları içindeki yeri oldukça önemlidir (Çizakça, 2023).

3.2.8. Diğer Olanaklar ve Kurumlar

Osmanlı Devleti yukarıda ele alınan mercilerden farklı olarak şikâyet iletilmesi için kullanılmakta olan farklı yerlere de sahip olmuştur. İlgili mercilerin en başında kazasker gelmektedir. Kazaskerler orduda tereke teslimi, orduda ortaya çıkmış olan ihtilaflar, tedris ve kaza görevlilerinin tayin işlemleri gibi görevleri bulunmaktadır. Kazaskerleri görevleri içinde en çok uğraştıran konu kadılar ile alakalı olan şikâyetlerdir. Bu şikâyetlerin soruşturulması ve bir neticeye bağlanması son derece uzun bir süreç oluşturmaktaydı (İpşirli, 2023a).

Kazaskerlik makamında ruznamçe defterleri adıyla defterler tutulmaktaydı, bu defterlerin içinde müderris ve kadı atamalarına ilişkin bilgiler yer almaktaydı. Ayrıca naip ve müderrisler gibi yargı işleri kapsamında görevli bulunan kişilere ait farklı belgeler de bu defterler içinde muhafaza edilmekteydi. Ferman, arzuhal, arz ve mahzar olan bu belgeler genellikle halkın kadılar hakkındaki şikâyetlerini içermekteydi. Arzuhalle gelen şikâyetlere ek olarak direkt başvuru yoluyla yapılan şikâyetler de mevcuttu (Dinler, 2023: 34-35).

Kadılar özel bir konuma sahip olmalarından kaynaklı yalnızca kazasker tarafından ya da Divan-ı Hümayun'da yargılanmaktaydı. Bu mercie kadılar için yapılan şikâyetler genellikle kadıların görev kusurlarını içermekteydi. Şikâyetler çoğunlukla kadıların aklının eksik olduğundan zalimlerin taraflarının tutularak fakirlerin haksız

çıkarıldığından, cahil olduklarından, verdikleri hükümlerin hukuk açısından eksik olduğundan ve işe yaramaz olduklarından bahsedilmektedir (Dinler, 2023: 34-35).

Söz konusu şikâyetlerin yanı sıra kadılardan ve verdikleri kararlardan memnun olduğunu bildiren halk da bulunurdu. Ayrıca halkın bazı kadıların görevlerinin uzatılması için kazaskere mektup iletmeleri de bahsi geçen dönemin en yaygın uygulamaları arasında bulunmaktadır. Kazaskerler yalnızca kadıların şikâyetleriyle muhatap olmamıştır. Kazaskerler diğer mekanizmaların hepsinin karşılaştığı tüm durumlarla çözüm merci olarak karşılaşmaktaydı. Kazasker divanında verilen karardan memnun olmayan kişilerin çıkan sonuca rağmen itlafın sonlanmaması durumunda Divan-ı Hümayuna başvurma hakkı da bulunmaktaydı. Şikâyet amacıyla başvuru tüm mercilerin yargılama hakkının olduğu ve kendi sınırlılıkları içinde yargılamalar yaptığı bir gerçektir. Şikâyete neden olacak bir takım küçük çaplı sorunların büyük çoğunluğu henüz bu mercilere ulaşmadan muhassala ve öncelik yoluyla çözülmüştür. Bu sorunların çözümü farklı türlerdeki cemaat ve örgütlerde kendi aralarında gideriliyordu. Bu sayede şikâyet ve anlaşmazlıkların pek çoğu daha üst mercilere ulaşmadan çözüme bağlanıyordu. Şikâyetleri daha üst mercilere ulaşmadan çözebilen yerler sinagog ve kilise bünyesinde bulunan mahkemeler, kabile, aşiret ve boy yapıları, esnaf teşkilatları, konsolosluk mahkemeleri, yeniçeri ortaları ve Hz. Peygamber soyundan gelmekte olan kişiler için işler yürütülen nakibüleşraflık olmuştur. Her ne kadar şikâyetlere ilişkin itilafları ortadan kaldırıyor olsa da bu yerler yetki ve görevleri sınırlı olan yapılarıdır (Tuğluca, 2016: 47-48).

4. SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin klasik dönemindeki şikâyet kurumlarını araştırmaya yönelik olan bu çalışmada konu farklı açıdan değerlendirilmiştir. Bir taraftan şikâyet kurumlarının nasıl işlediği anlaşılmaya çalışılmış, başka bir taraftan ise mekanizmanın ürünü olan şikâyet defterlerinin incelenmesi üzerine literatürde bulunan çalışmalardan veriler elde edilmiştir (Tuğluca, 2016: 257).

Osmanlı Devleti'nde şikâyet mekanizması kuşku yok ki adaletin temini için kurulmuştur. İslam devlet anlayışının kökeninde bulunan Daire-i Adliye ve toplumu statülere ayıran Erkan-ı Erbaa da aynı amaç doğrultusunda oluşturulmuştur. Bu anlayış kapsamında devlet, toplumun unsurlarını adalete bağlı olarak yönetmesi karşılığında itaat bekleyebilirdi. Buna dayanarak anlayışın İslam kamu hukukunda ortaya koyduğu uygulamalardan en önemlisi şikâyet hakkı olmuştur. Şikâyet hakkı, toplumda bulunan herkesin herhangi bir kıstas yahut engelleme bulunmaksızın şikâyetini dile getirmesine imkân vermiştir. Buna bağlı olarak devlet şikâyet mekanizmasını toplumla iletişim kurmasına olanak sağlayan bir alan haline getirmiştir. İletişim kanalı olarak düşünüldüğünde, devlet tarafından sürekli açık halde tutulan bu kanal toplumun her türlü sorunundan haberdar olmayı sağlamıştır. Devlet, merkezin yanı sıra taşrada toplumsal sorunlardan, idari uygulamalardan ve ekonomik faaliyetlerden bu sayede haberdar olmuş ve idari makamları denetleme şansı elde etmiştir. Bu haliyle şikâyet kurumlarının, toplumsal düzenin sağlanmasında ve adaletin temininde önemli bir rol üstlendiği açıktır (Tuğluca, 2016: 257).

Şikâyet kurumları üzerine yapılan bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde adaletin temini için şikâyet kurumlarının nasıl çalıştığı sorgulanmıştır. Bu bağlamda yapılan literatür taraması Divan'ın karar alma sürecinin nasıl olduğu hakkında bilgi vermese de kararların sonuçlarına ilişkin bilgilere ulaşılmasını sağlamıştır. Bu kapsamda anlaşılan, Osmanlı Devleti'nde bulunan şikâyet kurumlarının en etkin olduğu klasik dönemde toplumdan gelen çok farklı konularla muhatap olduğu görülmektedir. Şikâyet kurumlarının muhatap olduğu konularda kişi ya da konu ayırt edilmeksizin herhangi bir sınırlandırma, ayırım ve kayırma gibi durum söz konusu olmamıştır. Şikâyet kurumları karar alma aşamasında sorunların çözüme kavuşturulması için yalnızca şikâyette bulunanları dinlememiş aynı zamanda şikâyet edilenleri huzura davet ederek dinlemiştir. Ayrıca şikâyetçinin elinde bulunan ilam, fetva, temessül ve hüccet gibi kanıt sayılabilecek noktalara kurumlar tarafından özellikle atıf yapılmıştır.

Klasik dönemde gerek taşrada gerekse de merkezde bulunan şikâyet kurumları görülen davalarla alakalı çeşitli mahiyete sahip defterler tutmuş, defterlerle işlem yapılması gereken sonraki davalarda bu defterler titizlikle incelenmiştir. Bu tür dayanakların bulunmadığı durumlarda herhangi bir mağduriyete sebep olunmaması amacı ile davanın mahalline sevkine karar verilmiş, kanun, kadim ve şer'e göre sorunun tahkik ve teftiş edilerek karara bağlanmasın salık verilmiştir. Devletin karar alma mekanizmasının nasıl çalıştığına, çözüm üretme esasına göre bakıldığında şikâyetlerin çözümünde keyfi bir uygulama olmadığı görülmektedir. Aksine klasik dönem Osmanlı Devleti'nde şikâyet mekanizması tamamen rasyonel bir biçimde karar almakta ve icmal, evkaf ve musaffal gibi merkezi bürokrasi tarafından üretilen veriler ile hüccet, temessük ve ilam gibi taşra verilerine başvurmayı ihmal etmemiştir.

Gerçekleştirilen bu çalışma, Tuğluca (2016)'nın da belirttiği gibi Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde şikâyet kurumlarının adaleti sağlaması ve işleyişi ile alakalı olan tüm sorunlara cevap verememektedir. Dönemin şikâyet kurumlarının kapsamlı bir biçimde ele alınması için üretilen belge serilerine ilişkin kapsamlı bir monografik çalışma gerekli olmaktadır. Buna ek olarak Osmanlı Devleti'nin en büyük şikâyet merci olan Divan-ı Hümayu'nun hala nasıl karar aldığı net biçimde aydınlatılamamıştır. Divan-ı Hümayu'nda zabıt tutma geleneğinin bulunmaması bu verilere erişilmesini imkânsız kılmaktadır. Konunun farklı kaynaklar ile yapılan derin çalışmalar neticesinde hem dönemin şikâyet kurumlarının yapısı hem de devletin farklı alanlara ilişkin yapıları çok daha açık bir şekilde anlaşılacaktır.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, M. (2023). Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatında Şeyhül İslamlık. <https://www.altayli.net/klasik-donem-osmanli-devletteskilatinda-seyhulislamlik.html>, [Erişim Tarihi: 29.05.2023].
- Aksoy, A. (2018). 13. ve 14. Yüzyılda Anadolu'da Ahilik Teşkilatı, Etkisi ve Siyaseti. *Medeniyet ve Toplum*, 2(1), 19-35.
- Armağan, A. (2011). Klasik Dönemde Osmanlı Devlet Anlayışına Dair Bazı Düşünceler. *Akademik Bakış*, 5(9), 139-156.
- Aslan, S. (2010). Osmanlı Siyasi Rejimini Şekillendiren Bir Olgu Olarak Patrimonyalizm. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(1-2), 149-150.
- Atay, E. E. (2022). Osmanlı'da Devlet Anlayışı ve Teşkilatı. *Journal of Social Science Humanities*, 6(1), <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jssh/issue/68721/1081110>, [Erişim Tarihi: 18.05.2023].
- Aykanat, M. (2020). *Osmanlı Hukukunda Dilekçe Hakkı*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Baş, E. (2011). Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Din Kültürü ve Hayatı (Tarih Yazarı Neşri'nin Anlatılarına Göre). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52(2), 55-84.
- Bayram, Z. (2017). 18. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Şikâyet Kültürü: Selanik Örneği (1749-1750). Yüksek Lisans Tezi. Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi.
- Bozatay, Ş. A. & Demir, K. A. (2014). Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(10), 71-89.
- Çizakça, M. (2023). Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları, https://www.tusev.org.tr/usrfiles/files/Osmanli_Donemi_Vakiflarinin_Ekonomik_Boyutlari, [Erişim Tarihi: 03.06.2023].
- Demir, H. S. (2013). Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Din-Devlet İlişkilerinin Laiklik, Sekülerizm, Teokrasi ve Din Devleti Sistemleri Kapsamında İncelenmesi. *Ankara Barosu Dergisi*, (3), 271-286.
- Dinler, V. (2023). Osmanlı Devleti'nin Klasik Dönem İdari Yapısı ve İşleyişi. *Telakki Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 11-44.
- Ekinci, E. B. (2001). Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü (Klasik Devir). *Belleten*, 65(244), 959-1006.
- Ekinci, E. B. (2021). *Osmanlı Hukuku: Adalet ve Mülk*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.
- Emecen, F. M. (2011). *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Eraslan, Z. (2018). *Şura-yı Devletten Danıştaya*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Fendoğlu, H. T. (2019). Kamu Denetçiliği Kurumu ve Osmanlı. *Adalet Dergisi*, 1-2(62-63), 161-184.
- Grant, J. (2012). Osmanlı Gerilemesini Yeniden Düşünmek: Osmanlı Devletinde Askeri Teknolojinin Yayılması. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 19-20, 57-79.
- Gümrükçüoğlu, S. O. (2012). Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb'asının Şikâyetleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 61(1), 175-206.
- Gümrükçüoğlu, S. O. (2022). *Osmanlı Devleti'nde Hak Arama Özgürlüğü*. Ankara: Adalet Yayınevi.

- Günay, R. (2013). Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkam Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(17), 9-25.
- İnalçık, H. (2022). Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600). İstanbul: Optimum Basım.
- İpşirli, M. (1997). Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar). Belleten, 61(232), 597-700.
- İpşirli, M. (2023a). Kazasker. İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kazasker>, [Erişim Tarihi: 29.05.2023].
- İpşirli, M. (2023b). Şeyhül İslam. İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr>, [Erişim Tarihi: 29.05.2023].
- Kaşıkçı, O. (2015). Osmanlı Devletinde Vezir-i Azam (Sadrazam). Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 21(2), 127-134.
- Kazıcı, Z. (2023). Ahilik. İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahilik>, [Erişim Tarihi: 29.05.2023].
- Kılıç, C. (2018). Osmanlı İlmiye Teşkilatında Kariyer Sistemi. Turkish Academic Research Review, 3(1), 153-170.
- Koloğlu, O. (2010). Osmanlı'da Kamuoyu. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Köken, A. H. & Büken, N. Ö. (2018). Ahi Evran (1171-1261) ve Ahilik ile Hekimlik Ahlakı Üzerine Bir Değerlendirme. Lokman Hekim Dergisi, 8(1), 54-70.
- Manav, B. (2019). Osmanlı Devletinin Kamuoyu ve Kamuoyunun Devletle İlişkisi. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Mumcu, A. (2007). Divan-ı Hümayun. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Mumcu, A. (2023). Divan-ı Hümayun. İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/divan-ı-humayun>, [Erişim Tarihi: 23.05.2023].
- Okuyan, A. (2018). Türk-İslam Medeniyetinde Vakıf Müessesesi: Bayburt Örneği. On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 45, 115-149.
- Ortaylı, İ. (2017). Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi. Ankara: Cedit Neşriyat.
- Sancaktar, C. (2011). Balkanlarda Osmanlı Hakimiyeti ve Siyasal Mirası. Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, 2(2), 27-47.
- Şahin, İ. (2023). Yiğit Başı. İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/yigitbasi>, [Erişim Tarihi: 29.05.2023].
- Şentop, M. (2005). Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Şentürk, M. H. (1993). Osmanlı Devletinin Kuruluş Devrinde Rumeli'de Uyguladığı İskan Siyaseti ve Neticeleri. Belleten, 57(218), 89-112.
- Taşkın, O. (2021). XIX. Yüzyıl Başında Haremeyn Vakıfları ve Bir Yıllık Gelir Gideri. Asia Minor Studies, 9(1), 713-734.
- Tuğluca, M. (2012). Bir Balkan Şehri Olarak Üsküp'te Şikayet Hakkının Kullanımı ve Şikayet Mekanizması (1649-1675). Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi, 5(9), 107-128.
- Tuğluca, M. (2016). Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uçma, İ. (2011). Bir Sosyal Siyaset Kurumu Olarak Ahilik. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Ulusoy, S. (2022). Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Temel Hak ve Hürriyetleri Bağlamında Vakıf Kurma Hakkı. Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 5(1), 162-182.
- Yılmaz, S. (2017). Divan-ı Hümayun'da Alınan Kararların Şeriyye Sicillerine Yansımalarına Örnekler. Bilimname Düşünce Platformu, 34, 533-554.
- Yılmaz, S. (2021). Osmanlı Devletinde Bürokrasi ve Tebaa. Ankara: Sonçağ Akademi.